

Vrouwen voor het voetlicht. De representatie van drie keizerlijke vrouwen door Augustus.

Maria Louise de Groot
Universiteit Leiden
marliesdegroot@outlook.com

ABSTRACT

Dit onderzoek richt zich op de manier waarop drie keizerlijke vrouwen door Augustus gerepresenteerd werden, namelijk zijn zus, echtgenote en dochter. Door primaire bronnen te onderzoeken wordt gekeken of er dynastieke kenmerken te ontdekken zijn in de manier waarop de vrouwen door Augustus werden neergezet in de toenmalige media. Dit onderzoek hoopt daarmee een nieuw inzicht te geven in het debat over de dynastieke aspiraties van Augustus, omdat het Augustus was die de aanzet gaf tot het Romeinse keizerrijk.

Keywords

Romeinse keizerlijke representatie, dynastie, keizerlijke vrouwen, Augustus, Livia, Julia, Octavia Minor.

INTRODUCTIE

Wetenschappers debatteren over de vraag of keizer Augustus (63 v. Chr.–14 n. Chr.) *bewust* van plan was om een dynastie te stichten. In het Republikeinse systeem waarin het Romeinse Rijk zich initieel bevond was dit namelijk niet vanzelfsprekend. Flaig gaat er vanuit dat Augustus geen dynastie wilde stichten, terwijl onder anderen Balsdon, Bartman en Rose daar wel in geloven. [1] In dit onderzoek wordt gekeken hoe de manier waarop drie keizerlijke vrouwen gerepresenteerd werden door Augustus binnen dit debat past.

De vrouwen die in dit onderzoek naar voren komen zijn Augustus' zus Octavia Minor (69 v. Chr.–11/10 v. Chr.), zijn tweede echtgenote Livia (58 v. Chr.–29 n. Chr.) en zijn enig kind, Julia (39 v. Chr.–14 n. Chr.). Er wordt gekeken naar verschillende primaire bronnen zoals munten, inscripties en beelden. Binnen deze primaire bronnen wordt gelet op “dynastieke kenmerken” in de vrouwelijke representatie, waarbij belangrijke focuspunten een nadruk op het moederschap of bijvoorbeeld een rol als echtgenote zijn, wat kan duiden op huwelijkspolitiek. De meeste moderne literatuur neemt aan dat de vrouwen inderdaad op dergelijke wijze zijn gerepresenteerd. Deze studie legt de *opinio communis* naast de primaire bronnen om zo te onderzoeken of de beweringen over de Augustijnse vrouwen daadwerkelijk verdedigbaar zijn aan de hand van primair materiaal. Dit onderzoek is relevant voor het debat over de eventuele dynastieke aspiraties van Augustus omdat het drie

factoren verbindt die tot nu toe dikwijls los van elkaar bestudeerd zijn, namelijk: de (eventuele) dynastieke aspiraties van keizer Augustus, keizerlijke propaganda en keizerlijke vrouwen. Door deze factoren te combineren levert dit onderzoek een bijdrage aan het debat door nieuwe inzichten te geven en het debat te openen voor nieuwe interpretaties.

KEIZERLIJKE REPRESENTATIE

Om een kader te schetsen voor de rest van dit onderzoek is het van belang om eerst te tonen hoe keizerlijke representatie in zijn werk ging. Onder andere door beelden en munten had men overal in het Romeinse Rijk de mogelijkheid om aspecten van de keizer te leren kennen. In de keizerlijke representatie was het van belang om een gemeenschappelijke Romeinse geschiedenis en politieke theologie te laten zien, waarin de keizer een constante factor was. Om verschillende doelgroepen aan te spreken, konden verschillende manieren van communicatie worden gebruikt, met daarin ook verschillende boodschappen. Deze boodschappen werden bedacht met de doelgroep in gedachten en op deze manier had de keizer de mogelijkheid om iedereen aan te spreken. Dit alles had als overlappend doel om de legitimiteit van de keizer en zijn keizerlijk huis te benadrukken. [2] De aanwezigheid van keizerlijke afbeeldingen in het dagelijks leven zorgden voor een acceptatie van de keizer en zijn familie als een gevestigde bestuurlijke macht en zorgden voor een bewustwording van het feit dat de keizer en zijn familie diep geïntegreerd waren in het Romeinse sociale, politieke en religieuze leven. [3] Door het gebruik van keizerlijke afbeeldingen in het dagelijks leven werd een illusie gecreëerd van een persoonlijke relatie van de keizer met ‘de gewone man’.

Beelden en munten die geslagen zijn door het keizerlijke centrum in Rome, worden over het algemeen gezien als de belangrijkste manier van keizerlijke representatie. Een groot voordeel van munten als keizerlijk communicatiemiddel is dat mensen in het hele Rijk de munten in handen kregen. Volgens Cheung werd er gebruik gemaakt van een soort universeel ‘vocabulaire’, waardoor de boodschap van de munten voor een breed publiek te begrijpen was. [4] Daarnaast waren inscripties een uitgelezen kans om de overvloedige namen en titels van de keizers vast te leggen en bekend te maken. Daarnaast zijn ze een goede bron om benadrukte (familie)relaties te onderzoeken.

Het was niet per se van belang dat de beelden een gelijkenis waren van de werkelijkheid. Zo konden keizerlijke vrouwen bijvoorbeeld mooier gemaakt worden dan ze in het echt waren. Winkes zegt hierover: “We really do not know what the emperors and empresses actually looked like. All we know is what they wanted to look like.” [5] Dit gegeven is voor dit onderzoek van belang omdat de bronnen op deze manier iets vertellen over de ideologie van het keizerlijke centrum.

OCTAVIA MINOR, ZUS VAN AUGUSTUS

Octavia Minor was een oudere zus van Augustus. Het is interessant om deze vrouw nader te onderzoeken aangezien zij samen met Augustus en zijn dochter Julia de Julische gens droeg (d.w.z. zij waren directe afstammelingen in de Julische familie) en zo een connectie met Julius Caesar vormde, wat voor politieke legitimiteit zorgde. Bartman gaat uit van twee rollen die Octavia aangemeten kreeg. Enerzijds was zij de trouwe echtgenote van Marcus Antonius en anderzijds was zij de zus van *triumvir*, en latere *princeps*, Augustus. Kampen ziet een moederrol voor Octavia weggelegd en Hemelrijk benadrukt Octavia's voorbeeldrol als trouwe echtgenote en uitstekende moeder. [6]

Allereerst kijken we naar de rol van trouwe echtgenote. In het jaar 40 v. Chr. huwde Octavia met Marcus Antonius. Dit huwelijk werd vooral gesloten om het nieuwe verdrag tussen Augustus en Marcus Antonius te bekrachtigen. De *opinio communis* gaat er vanuit dat Octavia werd neergezet als een uitzonderlijk deugdelijke echtgenote tegenover een openlijk overspelige echtgenoot. Hoewel deze beweringen in zowel de moderne als antieke literatuur een belangrijke rol spelen, zijn ze vrijwel niet terug te vinden in de manier waarop Octavia door Augustus gerepresenteerd werd.

De rol van Octavia als moeder is wel terug te vinden. Octavia was de biologische moeder van Marcellus, enige tijd de beoogde opvolger van Augustus en later de echtgenoot van Julia. Octavia's moederschap kwam naar voren in de Porticus Octaviae die zijzelf, of Augustus, in circa 32 v. Chr. liet bouwen. In deze Porticus stonden verschillende beelden die bekende vrouwen en godinnen, geassocieerd met het moederschap, representeerden hieruit kan men afleiden dat Octavia met hen vereenzelvigd werd.

Op in ieder geval twee inscripties wordt Octavia aangeduid als de zus van Augustus. [7] Dit is een opvallende aanduiding die iets kan zeggen over het belang van de familie van Augustus. Het was in de Romeinse tijd gebruikelijk om meisjes aan te duiden als dochters van hun vader. Het feit dat dat zij in de inscripties expliciet als zus van Augustus wordt aangeduid vertelt ook dat dit één van de rollen was die het keizerlijke centrum krachtig wilde benadrukken. Het is echter zeer opmerkelijk dat er maar weinig afbeeldingen van Octavia overgeleverd zijn (er zijn er maar zeven met zekerheid als Octavia te identificeren). Na de dood van Octavia's zoon Marcellus was er minder noodzaak om Octavia binnen een (eventueel) dynastiek

beleid te propageren omdat zij verder geen zonen had en te oud was om nog kinderen te krijgen. Terugkoppeland naar dit onderzoek lijkt het er op dat de deugden van Octavia echter wel alom bekend waren, wat er op duidt dat er tenminste enkele propagandistische representaties aanwezig zijn geweest. Het feit dat er echter zo weinig zijn overgeleverd geeft te denken over de schaal van het aantal representaties van Octavia in de eerste plaats.

LIVIA, ECHTGENOTE VAN AUGUSTUS

Als tweede echtgenote van Augustus en moeder van de latere opvolger Tiberius lijkt Livia de ideale persoon om te representeren in het kader van een dynastiek beleid. Onder wetenschappers is er een consensus dat Livia verschillende rollen vervulde naar het grote publiek toe. Zo zou Livia dikwijls als echtgenote van Augustus en daarnaast als moeder van Tiberius en Drusus zijn gerepresenteerd.

Livia werd conservatief gekleed afgebeeld, zoals men kon verwachten van Augustus' echtgenote, aangezien hij naar de buitenwereld toe een conservatief beleid voerde. Livia zou zelfs een voorbeeldfunctie vervuld kunnen hebben door haar trouwe en helpende rol als echtgenote. Het is echter opvallend dat dit gegeven in inscripties minder naar voren komt en dat Livia in een groot deel van de inscripties éérs als dochter van Drusus Maior wordt aangeduid (*Liviae Drusi f(iliae)*), een normale typering voor vrouwen in de Romeinse tijd, en daarna pas als echtgenote van Augustus (*uxori Caesaris Aug*).

Uit een eerder huwelijk had Livia twee zonen gekregen, Tiberius (november 42 v. Chr.) en Drusus Minor (januari 38 v. Chr.). Drusus stierf al in 9 v. Chr. en Cassius Dio vermeldt in zijn Romeinse geschiedenis dat Livia na de dood van haar zoon Drusus door Augustus wordt opgenomen in de rij van moeders met drie of meer kinderen, het zogeheten *trius liberorum* - ook al had zij maar twee kinderen. [8] Hoewel er ook melding wordt gemaakt van standbeelden in deze context is het niet bekend hoeveel beelden er geschonken zijn en er zijn ook geen voetstukken gevonden die Livia aanduiden als moeder van Drusus, wat in deze context wel verwacht mag worden. Hoewel dit niet betekent dat deze beelden er niet geweest zijn, geeft het wel enigszins te denken over de grootsheid van de onderneming en daarmee de focus op Livia als moeder, zoals moderne literatuur ons graag doet geloven. Een duidelijk voorbeeld van Livia als moeder is echter wel te vinden op de Ara Pacis Augustae, het vredesaltaar van Augustus. Het opvallende aan de Ara Pacis is dat priesters, senatoren en leden van de Julisch-Claudische familie samen staan afgebeeld en dat daardoor de familie van Augustus, welke eigenlijk privé is, zo in de publieke ruimte trad. Hierdoor werden staatszaken en Augustus' familie met elkaar vermengd en volgens Bartman zelf synoniem verklaard, wat Augustus hielp in de acceptatie van zijn familie als een dynastie. [9] Een onmiskenbaar element op de Ara Pacis was het feit dat Livia zeer grote uiterlijke overeenkomsten vertoonde met een afgebeelde godin die een sterk moederlijk karakter had.

Daarnaast is het in het kader van Livia's moederschap nog de moeite waard om te vermelden dat Winkes voor Livia een nieuw portrettype, het zogeheten Fayum-type, ziet ontstaan in het jaar 4 n. Chr., het jaar dat Tiberius door Augustus geadopteerd werd. [10] Dit lijkt er op te wijzen dat Livia's nieuwe rol als moeder van de opvolger een speciale aandacht kreeg, en dat daarbij een nieuwe uitstraling hoorde.

Het is meer dan opvallend te noemen dat Livia op geen enkele officiële muntslag van Augustus voorkwam. Het ontbreken van Livia op munten is nog opvallender omdat het plaatsen van vrouwen op munten geen taboe meer was aangezien er al enkele voorbeelden van vrouwen op munten vóór Livia's tijd waren. Daarnaast heeft Augustus zijn dochter Julia wel op een munt geplaatst. Een aannemelijke verklaring die Kleiner aandraagt is dat Livia niet op munten voorkomt omdat zij Augustus geen zonen geschonken heeft. [11]

JULIA, DOCHTER VAN AUGUSTUS

Als enig officieel kind van Augustus is Julia bij uitstek belangrijk omdat zij samen met Octavia Minor de Julische gens bezat. Dit gegeven doet vermoeden dat Julia vooral als een moeder gerepresenteerd werd omdat zij opvolgers kon baren. Hiermee samen hangt de typering van Julia als echtgenote.

Augustus maakte binnen zijn familie gebruik van een uitgekende huwelijkspolitiek. Julia zelf werd getrouwd met haar neef Marcellus (zoon van Octavia Minor) na diens dood met Marcus Agrippa (vertrouwing van Augustus) en na Marcus Agrippa's dood met Tiberius (zoon van Livia). Wallace-Hadrill geeft aan dat huwelijken binnen dynastieke politiek gebruikt werden om opvolgers te duiden en in dit licht kunnen de huwelijken van Julia bekeken worden. [12] Daarnaast was het huwelijk met Tiberius een manier om alle mogelijke opvolgers van Augustus onder de vleugels van Tiberius te krijgen: Julia's zonen uit haar huwelijk met Marcus Agrippa, Tiberius' eigen zoon Drusus en later ook Tiberius' neefje Germanicus. [13] Er zijn echter geen primaire bronnen die Julia aanduiden als echtgenote.

Bij Marcus Agrippa kreeg Julia vijf kinderen, waarvan drie zonen en twee dochters. Gaius Caesar werd in 20 v. Chr. geboren en Lucius Caesar in 17 v. Chr., waarna Augustus te kennen gaf hen allebei te willen adopteren. Deze adoptie was "noodzakelijk" omdat de jongens alleen via de vrouwelijke lijn familie van Augustus waren. Na de adoptie kregen Gaius en Lucius de familienaam van Augustus wat hen legitimiteit en een connectie met Julius Caesar gaf.

Er is één duidelijk voorbeeld van Julia die als moeder gerepresenteerd werd in een dynastieke setting. Augustus heeft twee typen munten uitgevaardigd waarop aan de voorzijde Augustus staat afgebeeld en aan de achterzijde Julia, geflankeerd door haar twee oudste zonen. [14] De drie zonen die Julia bij Marcus Agrippa kreeg, gaven Augustus de hoop dat hij kon worden opgevolgd door een directe afstammeling van de Julische gens.

Julia's moederschap krijgt een extra betekenis omdat er na haar verbanning in 2 v. Chr. wegens overspel, geen pogingen zijn gedaan om haar beeltenissen en inscripties uit te wissen. Dit kan betekenen dat Julia als moeder van Gaius en Lucius een essentiële rol speelde binnen hun geplande opvolging van Augustus, wat duidt op enig dynastiek beleid.

Er zijn relatief weinig afbeeldingen van Julia overgeleverd vanuit het keizerlijke centrum. Gebruik van de materialen van Julia's standbeelden was waarschijnlijker dan het hergebruiken van materiaal van andere leden van de keizerlijke familie die populairder waren, en na haar verbanning niet als beschamend werden beschouwd. [15] Julia's dynastieke betekenis is volgens Varner verloren gegaan nadat zij door haar verbanning feitelijk werd uitgesloten van de Julische gens, wat ook tot uiting komt in het feit dat zij uitgesloten werd van het Mausoleum van Augustus. [16]

ANALYSE

De drie vrouwen uit dit onderzoek hebben alle drie hun eigen representatieve kenmerken. De typering van de vrouwen door moderne wetenschappers komen niet in alle gevallen overeen met de primaire bronnen die in dit onderzoek besproken zijn.

Octavia kreeg als zus van Augustus een bijzondere rol aangemeten tijdens het conflict tussen Augustus en Marcus Antonius. Zij werd als deugdlijke echtgenote en voorbeeldige moeder gerepresenteerd. Opvallend is dat er van haar nauwelijks beelden zijn overgeleverd. De rol van Octavia binnen de dynastie werd dan ook aanzienlijk kleiner toen haar zoon Marcellus overleed. Uit inscripties van het Mausoleum van Augustus waarop zij als zus van Augustus wordt aangeduid, blijkt dat haar zusterrol de rol is die het keizerlijke centrum vooral wilde benadrukken.

De moederrol van Livia is minder problematisch om vast te stellen dan haar echtgenoterol, al is er onzekerheid over de vraag vanaf wanneer de moederrol benadrukt werd. In 9 v. Chr. werd de Ara Pacis gewijd en aangenomen wordt dat Livia op dit altaar een bijzondere moederrol aangemeten kreeg. Het feit dat Livia vanaf de adoptie van Tiberius door Augustus volgens een nieuw portrettype werd afgebeeld is een bewijs van haar nieuwe positie als moeder van de troonopvolger.

Als dochter van Augustus was Julia een belangrijke speler binnen de beginnende dynastie. Ze speelde een verbindende factor tussen Augustus en haar zonen Gaius en Lucius. De munt waarop Augustus, Julia, Gaius en Lucius staan afgebeeld is een duidelijk voorbeeld van dynastieke propaganda.

Dit alles in beschouwing genomen, lijkt zich door de tijd heen een trend zichtbaar in de manier waarop de vrouwen werden gerepresenteerd. Over Octavia is de *opinio communis* is dat zij door Augustus werd gerepresenteerd als een trouwe echtgenote en goede moeder. Het is echter de vraag of dit door Augustus bewust om dynastieke redenen is gedaan. Het was in de tijd van Octavia's prominentie allerm minst zeker wat de uitkomst zou zijn van

de strijd tussen Augustus en Marcus Antonius. Het is daarom niet ondenkbaar dat Augustus nog geen plannen had voor een dynastie.

Toen in 9 v. Chr. Livia's zoon Drusus overleed, kwam de aandacht weer wat meer op Livia te liggen en werd vanaf toen haar rol als moeder meer benadrukt. In 9 v. Chr. werd ook de Ara Pacis gewijd, waarbij het moederschap van Livia een centraal thema was. Toen Gaius en Lucius allebei om het leven kwamen in 2 en 4 n. Chr., en Tiberius in 4 n. Chr. geadopteerd werd door Augustus, weer Livia een prominenter figuur binnen de dynastie en de manier waarop die gerepresenteerd werd. Net zoals het dynastieke idee van Augustus onderhevig was aan veranderingen door dood of politieke gebeurtenissen, zo was ook de manier waarop Augustus de vrouwen representeerde aan verandering onderhevig.

CONCLUSIE

Uit bovenstaande bronnen en literatuur kan geconcludeerd worden dat eventuele dynastieke aspiraties van Augustus op een aantal momenten zichtbaar zijn in de manier waarop hij de vrouwen representeerde. Deze momenten zijn echter niet doorlopend en verschillen per vrouw, per periode en per medium. Hoewel Octavia door Augustus is gebruikt in zijn conflict met Marcus Antonius, is niet met zekerheid te zeggen dat zij werd gerepresenteerd om dynastieke redenen. Livia's representatie maakte een ontwikkeling door waarbij haar meest dynastieke representaties plaatsvonden in 9 v. Chr. (wanneer zij op de Ara Pacis verschijnt) en in 4 n. Chr. (wanneer zij een nieuw portrettype krijgt). Buiten deze representaties zijn er echter nauwelijks voorbeelden te vinden van dynastieke representaties van Livia in primaire bronnen. Julia kent een duidelijke dynastieke representatie wanneer zij samen met Augustus en haar zonen Gaius en Lucius op de munt verschijnt. Helaas zijn er verder echter geen voorbeelden bekend van een dynastieke representatie van Julia in primaire bronnen. Concluderend kan worden gesteld dat de representaties van de vrouwen geen sluitend bewijs leveren voor dynastieke aspiraties van Augustus omdat er teveel hiaten en onzekerheden bestaan. Echter, deze representaties vormen wel een aanvulling op de andere bewijsvoeringen van dynastieke aspiraties van Augustus, zoals zijn adoptiesystemen, uithuwelingspolitiek en de manier waarop hij het politieke systeem veranderde. Binnen de context van deze andere aspecten van dynastieke aspiraties van Augustus spelen representaties van de vrouwen een complementerende rol.

ROLE OF THE STUDENT

Marlies de Groot heeft dit onderzoek gedaan als afronding van haar Bachelor Geschiedenis aan de Universiteit van Leiden. Romeinse politiek en keizerlijke vrouwen hebben haar speciale interesse. Samen met haar scriptiebegeleider dr. L. Claes is zij tot dit onderwerp gekomen. De onderzoeksopzet is in samenwerking met de

scriptiebegeleider bedacht, maar de uitvoering en de bewoording zijn uitgevoerd door de student.

ACKNOWLEDGMENTS

Grote dank gaat uit naar mijn scriptiebegeleider dr. L. Claes voor haar inspanningen omtrent mijn scriptie en dit artikel. Daarnaast wil ik dr. K. Beerden bedanken voor haar uitgebreide adviezen en aanwijzingen.

REFERENTIES

1. E. Flaig, *Den Kaiser herausfordern. Die Usurpation in Römischen Reich* (Frankfurt am Main 1992) 175; E. Bartman, *Portraits of Livia. Imagining the imperial women in Augustan Rome* (Cambridge 1999) xxiii; J.P.V.D. Balsdon, *Roman women, their history and habits* (Londen 1962) 66; C.B. Rose, *Dynastic commemoration and imperial portraiture in the Julio-Claudian period* (Cambridge 1997) 11.
2. C. Ando, *Imperial ideology and provincial loyalty in the Roman empire* (Berkeley 2000) 132.
3. Bartman, *Portraits of Livia*, 22.
4. A. Cheung, 'The political significance of Roman imperial coin types', *Schweizer Münzblätter* 48 (1998) 53-61, aldaar 54.
5. R. Winkes, 'Livia. Portrait and propaganda' in: D. Kleiner en S.B. Matheson ed., *I Claudia II, women in Roman art and society* (Austin 2000) 30-42, aldaar 30.
6. Bartman, *Portraits of Livia*, 22.
7. Bartman, *Portraits of Livia*, 213; N.B. Kampen, *Family fictions in Roman art* (Cambridge 2009) 7, 147; E.A. Hemelrijk, *Matrona docta: educated women in the Roman elite from Cornelia to Julia Domna* (Londen 1999) 108.
8. CIL 06.40356; CIL 06.40357.
9. Cassius Dio, *Romeinse geschiedenis* 55.2.5-6.
10. Bartman, *Portraits of Livia*, 88.
11. Winkes, 'Livia. Portrait and propaganda', 34.
12. D. Kleiner, 'Politics and gender in the pictorial propaganda of Antony and Octavian', *Classical Views* 11 (1992) 357-367, aldaar 365.
13. A. Wallace-Hadrill, 'The imperial court' in: A.K. Bouwman, E. Champlin en A. Lintott ed., *The Augustan empire 43 BC-AD 69* (Cambridge 1996) 283-308, aldaar 304.
14. J.H. Corbett, 'The succession policy of Augustus', *Latomus* 33 (1974) 87-97, aldaar 88.
15. RIC I, 404-405.
16. S.E. Wood, *Imperial women. A study in public images, 40 B.C. - A.D. 68* (Leiden 1999) 74.
17. E.R. Varner, *Mutilation and transformation. Damnatio memoriae and Roman imperial portraiture* (Leiden 2004) 87.